УДК 338.439.54.009.12

***В.М. Яценко**, д-р екон. наук, проф.*
***А.О. Яковлєва**, асп.*
Черкаський державний технологічний університет

ВПЛИВ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ

Розглянуто вплив основних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на підвищення конкурентоздатності молока та молочної продукції з метою зміни стратегічних орієнтирів діяльності підприємств молочної промисловості

***Ключові слова**: конкурентоспроможність продукції, фактор, ціна, якість, собівартість виробництва, забезпечення конкурентоспроможності, стратегічні орієнтири.*

Сучасна економіка та процеси, які в ній відбуваються, відрізняються нерівноважністю, швидкістю змін та інтенсивністю перебігу, що вимагає від підприємств гнучкого реагування та активних дій по підвищенню їх конкурентоспроможності. Низька конкурентоспроможність підприємств молочної галузі — проблема сучасної економіки держави й від її вирішення залежить їх прибутковість, економічний зріст, здатність адаптуватись до умов ринку й продовольча безпека держави в цілому.

Конкуренція є ключовим елементом ринкового механізму, що змушує виробника підвищувати якість продукції, шукаючи шляхи зниження затрат на її виробництво, прикладати зусиль для того, щоб продукція була більш привабливою та оптимально досяжною для споживача, тобто мала найбільше конкурентних переваг. Здатність підприємства створювати конкурентоспроможну продукцію обумовлює рівень конкурентоспроможності самого підприємства, яка в свою чергу, ґрунтується на ефективності його діяльності. В цьому сенсі, ефективність діяльності підприємства можна розглядати як здатність підприємства забезпечувати високий рівень конкурентоспроможності протягом усього життєвого циклу підприємства. Не існує єдиного механізму забезпечення конкурентоспроможності, оскільки кожне підприємство здійснює свою діяльність у конкретному середовищі під постійним впливом безлічі факторів, які й змушують підприємство на певних етапах своєї діяльності змінювати свої стратегічні орієнтири для досягнення цілей.

Наукові дослідження проблем розвитку підприємств молочної галузі та шляхи підвищення їх конкурентоспроможності відображені у працях провідних українських вчених-економістів В.Г. Андрійчука, В.І. Бойко, М.Я. Дем'яненка, М.М. Ільчука, О.А. Козака, Т.Л. Мостенської, М.К. Пархомця, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака, В.М. Яценка та ін.

В умовах високої конкуренції та ринкових перетворень, сучасні підприємства мають на меті не тільки отримання максимального прибутку, а й максимально задовольнити потреби споживачів. В найбільшій мірі це стосується підприємств молочної галузі, оскільки молочна продукція є життєво необхідною для людини. Зріст пропозиції на ринку молочної продукції змушує споживача бути більш прискіпливим до її споживчих властивостей, а виробників шукати більш дієві методи боротьби за конкурентні позиції.

Молочна галузь є однією з провідних галузей в харчовій індустрії і поряд з цим, ледве не найбільш проблемною в економіці країни. Розвиток підприємств галузі

© В.М. Яценко, А.О. Яковлєва, 2012

відбувається під впливом кліматичних, природних, економічних, організаційних, науково-технічних та соціальних факторів, але найбільш уразливою в ланцюзі створення кінцевої молочної продукції є сільськогосподарська ланка, яка є єдиним сировинним джерелом для молокопереробних підприємств й від рівня розвитку якої залежить конкурентоспроможність кінцевої продукції.

У науковій економічній літературі відсутня єдина точка зору щодо поняття конкурентоспроможності продукції. В [5] автори наводять загальне розуміння конкурентоспроможності продукції як сукупності її властивостей, що відбиває міру задоволення конкретної потреби проти репрезентованої на ринку аналогічної продукції. Економічна наука виділяє три основних і водночас взаємопов'язаних елементи конкурентоспроможності продукції — ціна, якість та собівартість її виробництва, і якщо ринкові вимоги стосуються лише перших двох, як правило, у співвідношенні «ціна — якість», то для виробника не найменш вагомішим, а в деяких випадках й вирішальним, є третій елемент — собівартість, від рівня якої залежить прибуток. Взаємозалежність сільськогосподарської ланки і молокопереробної сфери не зумовлює рівновеликий вплив того чи іншого фактора на рівень конкурентоспроможності їх продукції за наведеними елементами, що й викликає непропорційність розвитку цих підприємств та гальмує розвиток молочної галузі в цілому.

На ринку молока і молочної продукції формування попиту й пропозиції знаходиться під впливом змін, що викликані проблемами у молочному скотарстві, кліматичними умовами й сезонністю, складністю економічних відносин та низьким рівнем платоспроможності населення. Нееластичність попиту та зміни кон'юнктури ринку ускладнюють процес ціноутворення. Важливим є й те, що ціна на молоко і молочну продукцію формується під впливом посередників при закупівлі сирого молока та реалізації молочної продукції від переробного підприємства до споживача й найчастіше цей вплив є негативним як для підприємств молочної галузі, так і для самого споживача [9].

Ринок сирого молока формується під впливом таких основних чинників як поголів'я молочної худоби та її продуктивність. Останні роки спостерігається скорочення поголів'я молочної худоби. За даними Держкомстату, протягом 2006 — 2009 років в Черкаській області поголів'я молочної худоби зменшилось на 22,2 тис.голів, або на 19 % (табл.1).

Таблиця 1. **Динаміка показників розвитку виробництва молока в Черкаській області**

Показник	Роки				2009р. до 2006р., %
	2006	2007	2008	2009	
Поголів'я корів, тис.голів	116,6	113,5	101,3	94,4	81
у тому числі:					
сільськогосподарські підприємства	51,5	47,2	45,2	45,5	88,3
господарства населення	65,1	66,3	56,1	48,9	75,1
Частка господарств населення у загальній кількості поголів'я корів	55,8	58,4	55,4	51,8	92,8
Виробництво молока, тис.т.	515,6	501,8	493,6	491,0	95,2
у тому числі:					
сільськогосподарські підприємства	191,7	185,8	187,1	206,9	107,9
господарства населення	323,9	316,0	306,5	284,1	87,7
Частка господарств населення у загальному обсязі виробництва молока	63,6	63,8	62,1	57,8	92,3
Середньорічний удій молока від 1 корови	3866	4078	4271	4561	118,0
у тому числі:					
сільськогосподарські підприємства	3803	4044	4248	4645	122,1
господарства населення	3904	4097	4288	4500	115,3

Найбільш швидкими темпами скорочення поголів'я відбулося у господарствах населення, майже на 25 %, що й спричинило зменшення виробництва молока в господарствах на 39,8 тис.т., або на 12,3 %, тоді як сільськогосподарські підприємства збільшили його виробництво на 15,2 тис.т., або на 7,9 %. Збільшення виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами за період 2006 — 2009 роки зумовлено підвищенням продуктивності корів більш як на 22 %, тобто середньорічний темп приросту склав 5,5 %, тоді як в господарствах населення продуктивність корів зросла лише на 15,3 %, тобто середньорічний темп приросту склав 3,8 %.

Але для виявлення об'єктивної причини скорочення поголів'я слід загострити увагу на тому, що найбільша частка загальної кількості поголів'я молочної худоби (майже 52 % у 2009 році) сконцентрована в особистих господарствах населення і його зменшення суттєво впливає на загальну кількість виробленого молока. Дійсно, зменшення частки господарств населення у загальному обсязі виробництва молока за період 2006 — 2009 років відбувалося пропорційно зі зменшенням частки господарств населення у загальній кількості поголів'я корів в Черкаській області на 7,7 % і 7,2 % відповідно (див. табл. 1). Особисті господарства відрізняються від великих ферм низькою продуктивністю праці та, як слідство, мають більш високі витрати виробництва. «Подорожчання» життя, невизначеність із рівнем закупівельних цін на молоко, які не дають сільськогосподарському виробнику достатнього доходу, дорожнеча кормів для відгодівлі тварин змушують його скорочувати поголів'я. Козак Л.В. пише: «Маючи ринкову владу, переробні та заготівельні підприємства суттєво чинять тиск на рівень сільськогосподарських цін. Отже, без відповідних регулятивних заходів уряду, спрямованих на підтримку сільськогосподарських цін, аграрний сектор стає неконкурентоспроможним і непривабливим для інвестицій»[8]. Думку про необхідність втручання з боку державних органів влади в процес регулювання цін на сільськогосподарську продукцію підтверджує й зарубіжний досвід прогресивних країн та вітчизняні вчені-економісти.

Існуючий механізм ціноутворення на сільськогосподарську продукцію обмежує фінансування її виробників, а перерозподіл доданої вартості здійснюється на користь переробної промисловості і торгівлі. Останні займають вигідніше становище у ланцюзі «виробництво — переробка — реалізація» оскільки, у будь-якому разі, відшкодовують понесені витрати за рахунок монопольного становища, тоді як безпосередній виробник сировини отримує лише незначну частину в ціні кінцевого продукту. Низька ефективність виробництва впливає на рівень собівартості сільськогосподарської продукції поряд з її зниженням у переробній промисловості. Така ситуація є одним із чинників диспаритету цін.

За існуючих умов неефективного функціонування інституту ціни собівартість молока зростає більш високими темпами, ніж його реалізаційна ціна, яка є найвагомішим джерелом фінансування сільськогосподарських товаровиробників і повинна не тільки відшкодовувати витрати на виробництво молока, але й формувати певні умови для розширеного відтворення [3]. Досліджуючи рівень рентабельності молока в Черкаській області у 2006—2009 роках, було виявлено, що зі збільшенням реалізаційної ціни молока зростає рівень його рентабельності, при цьому зміни у кількості реалізованої продукції є незначними.

В даний час аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств доводить, що темпи зростання затрат на виробництво продукції перевищують темпи зростання реалізаційних цін, що ускладнює процес відтворення. Ускладнює цей процес й надто повільний оборот господарських засобів у сільському господарстві, зумовлений біологічними особливостями тварин, що обмежує вплив науково-технічного прогресу, в той час як у промисловості його вплив прискорює оборотність.

Підприємства молочної галузі функціонують у постійній взаємодії і, хоча, зв'язок між сільськогосподарським виробництвом та переробними підприємствами не завжди

є взаємовигідним, в більшій мірі для сільського господарства, цей зв'язок для них є життєво необхідним. З погляду на це Андрійчук В. Г. стверджує, що «цінова політика повинна ґрунтуватися на поєднанні вільного ціноутворення з державним регулюванням цін на сільськогосподарську продукцію і посиленням антимонопольного контролю за цінами на ресурси І сфери АПК (техніку, мінеральні добрива, отрутохімікати тощо), на енергоносії та виробничі послуги для сільськогосподарських товаровиробників»[4].

З переходом до ринкової економіки та вільне ціноутворення, сільськогосподарський сектор молочної галузі опинився у скрутному становищі. Для базових галузей промисловості, таких як паливно-енергетична, машинобудівна, хімічна та інших відкрились широкі можливості виходу на зовнішні ринки збуту своєї продукції за світовими цінами. Сільськогосподарські виробники, не маючи альтернативи купувати промислову продукцію за найбільш сприятливими для себе цінами та не отримуючи належної фінансової підтримки з боку держави, набувають збитків. Очевидним є й те, що динаміка зростання цін на продукцію засобів виробництва для молочних господарств значно перевищує динаміку зростання закупівельних цін на молоко. Така диспропорція спричинила підвищення собівартості молока та, відповідно, зменшення прибутків й обсягів виробництва, що в свою чергу відбилося на рівні рентабельності підприємств. За цих умов постає необхідність удосконалення механізму державної підтримки в питанні регулювання цін на промислові й сільськогосподарські товари. Про це пише й професор Фірсов Є.А.: «Державна фінансова підтримка сільськогосподарських підприємств у розвинутих країнах з ціллю стабілізації й підвищення їх прибутків компенсує втрати... й створює необхідні економічні умови для розширеного виробництва». Важко не погодитись, що державна фінансова допомога сільськогосподарським підприємствам «повинна розглядатися як сучасний спосіб відновлення еквівалентного обміну між сільським господарством та іншими галузями економіки» [7].

Такий ціновий диспаритет поглиблюється технічною та технологічною відсталістю сільськогосподарських підприємств-виробників молочної сировини, адже, від ефективного використання основних засобів залежать обсяг випуску продукції, її собівартість та прибуток підприємства. Як свідчить практика, неналежний стан сільськогосподарської техніки неодмінно викликає зріст виробничих витрат, що негативно позначається на собівартості продукції й рентабельності її виробництва [2].

В даний час, придбання нової техніки або капітальний ремонт старої можливий тільки за рахунок капітальних інвестицій. Підвищена ризикованість сільськогосподарського виробництва та низька прибутковість сільськогосподарських підприємств знижують їх інвестиційну привабливість. Ефективна інвестиційна політика держави, як вагомий важіль механізму, що забезпечує ефективний розвиток підприємств, повинна бути спрямована на створення сприятливих умов нормативно-правового та економічного характеру для інвестування в основний капітал, а також сприяти формуванню необхідних фінансових засобів для інвестування, тобто нагромадженню власного капіталу сільськогосподарськими підприємствами [11].

Не менш важливим організаційно-економічним фактором, який впливає на підвищення конкурентоспроможності підприємств молочної галузі та продукції, є стан внутрішньогалузевих взаємовідносин, механізм регулювання яких являє собою систему правових, економічних та організаційних заходів, які формуються в умовах ринку молока і молокопродуктів, державного регулювання та внутрішньогосподарської діяльності. На думку П.Т. Саблука, «важливим напрямом організації виробничої діяльності у сфері нарощування продуктів харчування й збільшення випуску сировини для переробної галузі має стати широке застосування виробничої кооперації та вертикальної інтеграції, формування великотехнологічних професійних холдингових об'єднань і корпоративних структур»[6]. Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчить, що більш високих результатів досягають вертикально інтегровані об'єднання, які забезпечують повний виробничий цикл від виробництва сировини до її переробки і реалізації готової продукції.

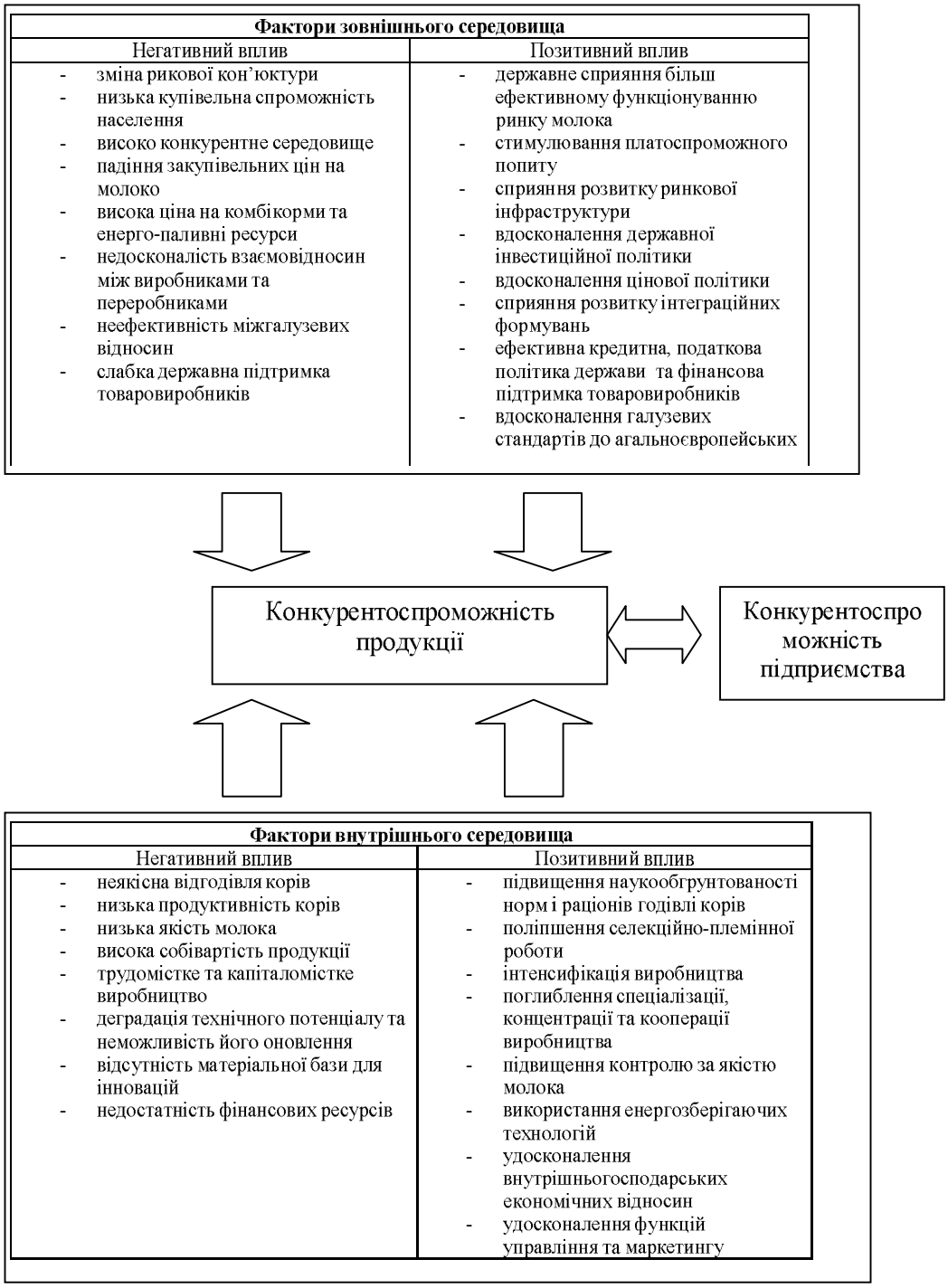

Рис. 1. **Вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на підвищення конкурентоспроможності молока і молочної продукції**

Недосконаліть економічних взаємовідносин між партнерами на ринку молока і молочної продукції також є однією із причин розриву між закупівельною і роздрібною ціною молока і молочного продукту. В той же час у інтегрованому формуванні «всі ланки працюють не на проміжний (індивідуальний), а спільний (колективний) кінцевий результат. Тут аграрний, переробний і торговий цикли взаємозв'язані якістю й ціною кінцевого продукту». Такий мотиваційний фактор забезпечує паритет взаємо-

відносин всіх учасників інтеграційного процесу, створює баланс економічних інтересів між підприємствами інтегрованої структури й сприяє справедливому розподілу прибутку та економії кошт [1].

Крім того, інтегрування зусиль постає найвагомішим фактором у підвищенні конкурентоспроможності продукції за рахунок досягнення синергетичного ефекту, оскільки в цій формі організації виробництва забезпечується концентрація капіталу й оптимізується процес надходження сировини для її переробки, що веде до скорочення витрат. В умовах жорсткої конкуренції тільки такі формування здатні забезпечити цінові переваги продукції при збереженні її високої якості. Вертикальна інтеграція підприємств молочної галузі зменшує ризики, пов'язані із сільськогосподарським виробництвом, насамперед, його залежністю від кліматичних умов, скорочує вплив ринкової кон'юнктури, прискорює темпи розширеного виробництва, сприяє оновленню основних фондів, прискорює оборотність засобів і стабілізує їх фінансово-економічний стан. Крім того, в інтегрованих структурах відбувається консолідація інвестиційних і кредитних ресурсів, що забезпечує інтенсифікацію виробництва й прискорює інноваційні процеси в галузі.

Поряд із формуванням вертикально інтегрованих структур доцільно спрямувати зусилля на розвиток кооперaційних міжгосподарських зв'язків аграрного сектору, а також кооперaційних та інтеграційних зв'язків сільськогосподарських підприємств із особистими селянськими господарствами, які на даний час є основними виробниками сировини [2]. Розвиток сільськогосподарської кооперації сприятиме подоланню негативного впливу непродуктивних торгівельно-посередницьких структур, які встановлюють ціновий «диктат», безпідставно занижуючи ціни на сільськогосподарську продукцію. Крім того, створення сільськогосподарських та обслуговуючих кооперативів надасть можливість подолати такі соціальні проблеми як безробіття та бідність на селі.

Укрупнення виробництва повинно стати одним із головних стратегічних орієнтирів у підвищенні конкурентоспроможності вітчизняної молочної продукції з точки зору її якості. Урядом затверджено низку нормативних актів та національних і державних стандартів стосовно якості сирого молока, як вихідної сировини та готової продукції. Проте недосконалість економічних взаємовідносин між виробниками молока і закупівельними організаціями, ускладнюють реалізацію намічених заходів. Головною причиною низької товарності молока є висока частка продукції, виробленої домогосподарствами, у загальних обсягах виробництва молока. Низький ґатунок сировини, яка потребує додаткової обробки переробними підприємствами, не тільки збільшує собівартість готової продукції, але й ускладнює можливість виходу на зовнішні ринки.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що основними критеріями оцінки конкурентоспроможності продукції є ціна, якість і собівартість її виробництва, які формуються під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища (рис.1). Молочна галузь є однією з провідних секторів економіки України у збереженні продовольчої безпеки держави, тому правильно обрана стратегія розвитку підприємств молочної галузі за підтримкою державних заходів регулювання сприятиме розвитку адаптивних можливостей підприємств молочної галузі до умов оточуючого середовища, зросту економічної ефективності виробництва й підвищенню конкурентоспроможності молока і молочної продукції для задоволення потреб населення.

Найбільш уразливим та найменш захищеним в молочній галузі є сільськогосподарський сектор, виробництво продукції якого безпосередньо залежить від кліматичних, природних умов та біологічних особливостей тварин. Тому для успішного розвитку молочної галузі та забезпечення населення якісною молочною продукцією за доступними для споживача цінами необхідно запроваджувати заходи стратегічного спрямування, націлені, перш за все, на оптимізацію сільськогосподарської ланки молочної галузі, а саме: пошук та впровадження резервів зростання продуктивності молочного стада, у тому числі й приватному, за рахунок застосування новітніх технологій у племінній справі; зміцненні кормової бази, за умови впровадження ресурсозберігаючої технології;

стимулювання сільськогосподарського виробника за допомогою механізму диференціації цін відносно якості молока та доплати за його кількість; удосконалення контролю якості сировини; на господарському рівні вжити заходи по підвищенню ефективності виробництва на основі спеціалізації, кооперації та концентрації виробництва. На державному рівні вжити заходи щодо встановлення цін, які передбачають відшкодування затрат на виробництво та можливість його розширення; пільгове кредитування виробників молока та підтримка молочних ферм в оновленні основних засобів; сприяння розвитку інтеграційних та кооперацийних процесів між сільськогосподарськими, переробними підприємствами та збутовими організаціями; стимулювання розвитку саморегулювання та самозабезпеченості в регіонах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Хорунжій М.Й.* Агропромислові формування як засіб продовольчої безпеки України // Економіка АПК. — 2008. — №10. — С.27.

2. *Березівський П.С.* Відродження галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Львівської області: оцінка, проблеми, прогнози // Економіка АПК. — 2010. — №2. — С.20.

3. *Канцевич С.І.* Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Харківської області // Економіка АПК. — 2009. — №11. — С.89.

4. *Андрійчук В.Г.* Економіка аграрних підприємств: Підручник. — 2-ге вид., доп. і перероблене. / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 45.

5. *Економіка* підприємства: Підручник/ За аг. Ред.. С.Ф. Покропивного. — Вид. 2-ге, перероб. Та доп. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 350.

6. *Саблук П.Т.* Концептуальні аспекти модернізації аграрного виробництва та розвитку сільських територій в Україні // Економіка АПК. — 2008. — №3. — С.3-9.

7. *Фирсов Е.А.* Об экономических основах аграрной политики // Економіка АПК. — 2008. — №3. — С.35.

8. *Козак Л.В.* Регулятивні заходи підтримки вітчизняних сільськогосподарських виробників // Економіка АПК. — 2009. — №10. — С.14.

9. *Бондаренко В.М.* Розвиток ефективності виробництва молока та його промислової переробки // Економіка АПК. — 2008. — №5. — С.63.

10. *Лаврук В.В.* Розвиток та інвестування сільського виробництва України // Економіка АПК. — 2010. — №2. — С.91.

В.Н. Яценко, А.О. Яковлева

Влияние факторов внешней и внутренней средына повышение конкурентоспособности продукции предприятий молочной промышленности

В статье исследуется влияние основных факторов внешней и внутренней среды на повышение конкурентоспособности молока и молочной продукции с целью изменения стратегических ориентиров деятельности предприятий молочной отрасли.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, фактор, цена, качество, производственные затраты, стратегические цели.*

V. Yatsenko, A. Yakovleva

Impact of external and internal environment on improvement of the competitiveness of dairy industry products

In the article the influence of basic factors of external and internal environment on increase of competitive ability of milk and milk products is investigated for the purpose of changing strategic orientations of the activity of milk branch enterprises.

Key words: *competitiveness, factor, price, quality, production cost, strategic goals.*

e-mail: jacenkoVM@bigmir.net

Надійшла до редколегії 14.12.2011 р.